

**ԴԵՆԻ ԴԸ ՌՈՒԺՄՈՆԸ «ԱՐԵՎԵԼՔ-ԱՐԵՎՄՈՒՏՔ»
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԵՐԻ ՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐՈՒՄ**

Հայտնի փիլիսոփա, էսսեիստ, գրող Դենի Դը Ռուժմոնն արդեն հայ գրական և գեղագիտական մտքի սեփականությունն է: Եվ եթե ընդունենք այն տեսակետը, որ ամեն մի թարգմանվող հեղինակի ճակատագիր տվյալ մշակութային աշխարհում մեծապես կախված է նրա թարգմանից, ապա կարելի է փաստել, որ ֆրանսերենի գիտակ, հմուտ թարգմանիչ և լայն իմացությունների տեր Ալեքսանդր Թոփչյանի ուսման շարքը (թվով հինգ գիրք^{*}) դառնում է ընթերցող հասարակայնության և առավելապես միջնադարագետ բանասերների ու մշակութաբանների սեղանի գիրքը: «Սերը և Արևմուտքը» (Երևան, 2007), ինչպես նաև դրա շարունակությունը հանդիսացող «Սիրո առասպելները» (Երևան, 2011), Դենի Դը Ռուժմոնի ամենահայտնի ուսումնասիրություններն են, որոնք թարգմանվել են տասնյակ լեզուներով և գրախոսվել Ժան Պոլ Սարտրի նման մեծությունների կողմից:

Խորհրդային համեմատաբաններից շատերը (А.Д. Михайлов, Е.М. Мелетинский) հիշատակել են Ռուժմոնի «պոպուլյար տեսությունը», և մենք տեսական աշխատություններում միշտ զգացել ենք նրա ներկայությունը, սակայն այսօր, մեզ բացառիկ հնարավորություն է տրված առանց միջնորդավորված մեկնաբանության ծանոթանալու «Միասնական մշակութային Եվրոպայի» գաղափարակիր Ռուժմոնի մտքի հոսքին, ընդգրկուն համեմատություններին, փաստական վկայություններով ամրագրված բազմաթիվ հարցադրումներին, իր ընթերցողի ինտելեկտին ապավինած՝ հայտնի ու անհայտ անուններին, թևավոր խոսքերին, սուրբգրային մեջբերումներին ու արձագանքներին երբեմն, մեղմ ասած, անսպասելի համեմատական զուգահեռներին,

* «Եվրոպայի 28 դարերը», Երևան, 1996: «Մտածել ձեռքերով», Երևան, 1999: «Նամակներ ատոմային ումթի մասին», Երևան, 2000:

ինչպես օրինակ՝ Կյերկեգոր-Համլետ¹: Ճիշտ է, նշված համեմատության օբյեկտները համազոր չեն իրենց իրական և գրական-գեղարվեստական ծագումով, ինչպես նաև ժամանակագրական առումով, սակայն համամարդկային տիպաբանություն են փաստում: Համեմատության թանձրույթն է՝ հզոր անհատների կողմից իրենց տրված առաքելությունը վերանձնական դարձնելու և սիրուց բարձր դասելու իրավունքը:

Ռուժմոնի նշված գրքերը մեզ համար ճանաչելի են դարձնում տարբեր քաղաքակրթությունները, էթնիկ մշակութային աշխարհներն ու բոլոր պատմական ժամանակաշրջանները մերձեցնող և միավորող այն ֆենոմենը, որը կոչվում է Սեր: Այն ունի բազմաթիվ որակներ՝ էրոս, սեր Ագապե, սեր պլատոնական, սեր առ Աստված, սեր զգայական-կիրք: Ըստ Ռուժմոնի՝ հենց տրիստանյան («Տրիստան և Իզոլդա») լեգենդար սեր-կիրքն էր, որ իր տարբերակներով երկար դարեր մնում էր որպես նախատիպ համաեվրոպական մշակույթում զարգացող սիրային զգացումի այն տարատեսակների, որոնք արվեստում (օրինակ՝ Վազներ) ու գրականության մեջ դրսևորվում էին «սեր-մահ» ողբերգական մոդելով: Ռուժմոնը խոռվահոյզ հոգիներին, որոնք տառապանքի ու մահվան մեջ էին տեսնում սիրո հաղթանակը, ճանաչում է նաև այլ աշխարհներում, օրինակ՝ իսլամական մշակույթում (Նիզամի), արաբական սիրային քնարերգության մի տեսակում, որը Բանու Օգրա ցեղի անունով կոչվում էր օգրայան, որտեղ սիրահարը եթե սիրում էր, ապա միայն՝ մեռնելու գնով:

Այդօրինակ բազմաթիվ ընդհանրություններն են Ռուժմոնի որոնումների պատճառը, որ նա Տրիստանի և եվրոպական տրոպագդուրների կուրտուազ սիրո արվեստը խարսխում է կատարների միստիկ գաղափարներին, որն էլ իր հերթին, ըստ նրա, ընդերքային կապ ուներ իրանական դուալիզմի (մանիքեություն) և արաբական սուֆիական հայացքների հետ:

Ռուժմոնի ամեն մի հարցադրումը և ամեն մի դիտարկումը տասնյակ ճառագայթներով մուտք է գործում բազմաթիվ գիտական ասպարեզներ՝ գրականություն, փիլիսոփայություն, հոգեբանություն,

¹ Դենի դը Ռուժմոն, Սիրո առասպելները (գրականագիտական ուսումնասիրություն), Երևան, 2011, էջ 73:

երաժշտություն, պատմություն, կրոն, հոգեվերլուծություն: Եվ այդ ամենը՝ փաստարկելու համար մի կարևոր դրույթ, այն է՝ եվրոպական միջնադարյան մշակույթը խանդավառ ջանադրությամբ որդեգրում է դժբախտ սիրո գաղափարը, որին ուղեկցում է սիրային-զգայական կրքի և ամուսնության ինստիտուտի «բախումը»: Այստեղ անթաքույց են նիցշեյան արձագանքները, եթե հիշենք նրա՝ աֆորիզմի ուժ ստացած մի դրույթը, թե ամուսնությունը սեռական կյանքի ամենաստապատիվ ծնն է:

Ռուժմոնի նախասիրություն հանդիսացող էսսեի ժանրը նրան ինչ-որ տեղ ազատել է Արևելք-Արևմուտք բազմաշերտ ընդհանրությունների ծագումնաբանությանը և դրանց տարբեր դրսևորումներին որոշակի և հստակ պատճառաբանություն տալու պարտավորությունից, մանավանդ, որ նա անկաշկանդ «շրջում է» դարերում և մշակույթներում: Բազմաթիվ եզրահանգումներ և հիպոթեզներ արդյունք են հենց այդ ազատ ու խիստ անհատական համեմատությունների՝ Կյերկեգորը և Դոն ժուանը, Կյերկեգորը և Տրիստանը, Նիցշեն և Կյերկեգորը²: Համեմատության ոգին, իհարկե, հայտնի է դառնում: Դոն ժուանը և Տրիստանը որպես հակաթեզներ ռուժմոնյան լայն ընդհանրացմամբ ներկայացնում են հենց նույն եվրոպայում կայացած երկու արժեքներ՝ ասպետական պատվի կոդեքս և բարոյական նիհիլիզմ:

Ինչ որ տեղ կարծես կախյալ է մնում մանիքություն - կատարներ - տրուբադուրներ, նեոպլատոնիզմ - սուֆիզմ - տրուբադուրներ «խառնաշփոթ» և «անհավանական» համադրությունը³ որում, ի դեպ, անսքող է նաև իսլամի ներկայությունը: Այս համադրությունն ապացուցելու համար Ռուժմոնն առավելապես ապավինում է, մեր կարծիքով, «իսկ ինչո՞ւ ոչ» տարբերակին:

Իրականում պարսիկ սուֆի պոետների արվեստը կարծես այլ բան է ապացուցում. այն, որ սուֆիզմի հետ պոեզիա մուտք գործեց երջանիկ սիրո գաղափարը, քանի որ այն խառսխված էր սիրեցյալի (Աստծո) հետ հանդիպման, միացման և իրար մեջ տարրալուծվելու միստիկական-էքստատիկ գաղափարին և զգացմանը: Ճիշտ է, դա

² Դենի դը Ռուժմոն, Սիրո առասպելները, Երևան, 2011, էջ 95-118:

³ Նույն տեղում, էջ 104:

բանաստեղծությունը երկիմաստ մեկնաբանելու հնարավորություն էր տալիս, աղեպտների համար սիմվոլիկ լեզու և մտածողության այլ համակարգ էր դառնում: Բայց միայն աղեպտների: Մյուսները տեսնում էին հարազատ, կարծրատիպ կառույցը՝ սիրեցյալ-տառապանը:

Այնուհանդերձ, էսսեն արգելք չէ, որ Ռուժմոնն իր լայնախոհ զուգահեռներով, նուրբ դիտողականությամբ, ընդմիջվող «զանազան»⁴ արժանահիշատակ զրույցներով, երբեմն պատկերավոր և զգացմունքային դատողություններով ընթերցողին ուղղորդի նորանոր նկատառումների, մղի մտովի ռուժմոնյան մոդելը նորից ու նորից սեփական կամ լավ ծանոթ այլ միջնադարյան պոեզիայի վրա տեղադրելու ցանկությանը:

Օրինակ, ասենք, ու՛մ համար է գաղտնիք, որ հայ միջնադարյան տաղերգության մեջ գերակայում է սեր-մահ, սեր-տառապանք, սեր-ավերածություն կարծրատիպը, սիրելիի իդեալականացումը, հատկապես նրա արտաքին-պատկերագրական նկարագիրը, որն արդեն սիրահարի համար տանջանքի պոտենցիալ աղբյուր էր դառնում: Բայց, մինչև օտար ազդեցություն և «հյուր» երևույթ որոնելն, առաջին հերթին փորձում ենք դրանց ծագումը փնտրել սեփական պոեզիայի ավանդույթներում, միջնադարի հոգևոր մշակույթի արժեքների և էթետիկական գիտացության դաշտում՝ երբեք չմերժելով նաև հարևան քաղաքակրթության ընդերքային և ուղղակի ազդեցության հնարավոր և օրինաչափ պարագան:

Գրականագիտության անվերջ քննարկվող և վիճահարույց խնդիրներից է արևելյան և արևմտյան-կուրտուազ պոետիկայի զարմանալի նմանության հանգամանքը⁵:

Գուցե 30-ականներին դեռևս հստակ չէր ձևավորվել համեմատական գրականագիտության հիմնական եզրաբանությունը՝ ուղղակի ազդեցություն, տիպաբանական զուգահեռ, գենետիկ ընդհանրություն և շփման բարձրագույն ձև՝ սինթեզ: Այնուհանդերձ Ռուժմոնի պատմահամեմատական վերլուծությունը մեթոդաբանական ճշտություն է արտահայտում, երբ փաստարկում է, թե գաղափարներն

⁴ Նույն տեղում, էջ 166:

⁵ Հմմտ. Դենի դը Ռուժմոն, Սերը և Արևմուտքը (պատմափիլիսոփայական ուսումնասիրություն), Երևան, 2007, էջ 104:

ու նրանց պատկերավոր ձևակերպումները Արևելքից հասնում էին «...մինչև արաբական Իսպանիա և Պիրենեյան լեռներն անցնելով՝ Ֆրանսիայի հարավում գտնում մի հասարակություն, որն ասես սպասում էր լեզվական այդ արտահայտչամիջոցներին, որպեսզի ասի այն, ինչը չէր համարձակվում կամ չէր կարողանում խոստովանել ո՛չ կղերականների լեզվով, ո՛չ էլ ռամկական խոսվածքով: **Կուրտուազ բանաստեղծությունը ծնվել է այս հանդիպումից**⁶»:

Այսպիսով, Ռուժմոնը չի ժխտում միգրացիայի երևույթը և նրա հայտնի ճանապարհը (արաբական Իսպանիա), ավելին, կծու հեգնանքով է պատասխանում հայտնի արևելագետների արաբական ազդեցությունը մերժող «անվերապահ կեցվածքին»⁷: Մյուս կողմից՝ փորձում է «...կուրտուազ պոեզիայի հիմնական գաղտնիքն ավելի մոտիկ տեղում փնտրել, այսինքն՝ իր տեղում, հենց այն միջավայրում, որտեղ ծնունդ է առել»⁸:

Այսինքն՝ եվրոպայում արդեն կար պատրաստի ենթահող նորեկ երևույթը ընդունելու, ադապտացնելու և արագորեն զարգացնելու:

Իհարկե, հյուր երևույթը պասսիվ յուրացում չէ, այլ «հյուրընկալ» ժողովրդի էթնոմշակութային գիտակցության և հոգեկան կերտվածքի (mentality) միջով անցած և յուրացված մի նոր որակ: Ընթերցողին մնում է ճիգ գործել, մտորել թեր ու դեմի բարդ խնդիրը, և մենք չենք հակադրվում այդ գայթակղությանը:

Ասենք, 14-րդ դարում Հաֆեզը Սամարղանդն ու Բուխարան նվիրում էր իր սիրելի մի խալին⁹, նա ի՞նչ է, կարդացե՛լ էր պրովանսյան տրոպադուրներին, որոնք սիրեցյալին էին նվիրում եվրոպայի հանրահայտ երկրամասեր ու երկրներ: Կամ մեր Թլկուրանցին, որ մի համբույրի արժեքը համարում է երզնկան, Հաբեշստանը, Եմենը, Հնդկաստանը, ի՞նչ է, անպայման ուզում էր ետ չմնա՛լ Հաֆեզից: Անշուշտ, ո՛չ: Միջնադարյան մարդու գիտակցության մեջ ամենաթանկ արժեքները տարածքներն էին, որ ավատատիրական պետության հիմքերի հիմքն էր՝ ֆեոդալը ռազմիկ է՝ նվաճող: Իսկ

⁶ Ընդգծումը մերն է, Ա.Կ., տե՛ս Սերը և Արևմուտքը, էջ 110:

⁷ Տե՛ս Սերը և Արևմուտքը, էջ 109:

⁸ Նույն տեղում, էջ 74:

⁹ Տե՛ս Hafez, Divan, Tehran, 1374.

պոետը իր ժամանակի զավակն է և նա նվիրում է իր պատկերացմամբ ամենաարժեքավորն ու թանկը, թեկուզև այն իրենը չէ:

Չենք կարող չհիանալ հայտնի միջնադարագետ, մշակութաբան Ա. Գուրևիչի այն եզրահանգմամբ ու ձևակերպմամբ, թե «...հասկացությունների համակարգը և տերմինաբանությունը ավատատիրական և իրավական է՝ «ծառայություն», «նվիրատվություն», «վասալական երդում», «սենյոր»: Այդպիսին է սիրային բառապաշարը, որի միջոցով նա վարում է իր սիրային խոստովանությունը¹⁰: Այսինքն, գրական և մշակութային ընդհանրությունը պատմական կատեգորիա է: Դրույթ, որ դեռևս 30-ականներին հիմնավորվում է Ռուսմոնի մի սրամիտ ձևակերպմամբ՝ «Սիրո աստվածը մի աղեղնավոր է, որ մահացու սլաքներ է արձակում, կինն անձնատուր է լինում տղամարդուն, ով նվաճում է իրեն.....!»: Իրավամբ՝ աղեղ, նետ, նվաճել, հանձնվել, մեռնել տերմինաբանությունը, պատկերավոր մտածողության ողջ համալիրը ծնվում է ավատատիրական հասարակարգի կենսակերպից, որը բոլոր երկրներում, սակայն տարբեր ժամանակներում կրկնվում է:

Ահա թե ինչն է միավորում միջնադարյան տարբեր գրականությունները՝ պրովանսյանը, արաբականը, պարսկականը, հայկականը, որ թվում է, թե հենց նույն գեղեցիկ սիրուհին և հենց նույն տառապյալ սիրահարը մի գրականությունից տեղափոխվում է մի այլ:

Այսպիսով, մշակութային առնչություններում Ռուսմոնն ընդունում է և՛ տիպաբանությունը և՛ ուղղակի ազդեցությունը և՛ սինթեզը:

Մեր հիշողության մեջ մնացել է անգլիացի արևելագետ Մոնտգոմերի Ուոտսի մի ակնարկը՝ արված նրա գրքի ռուսերեն թարգմանության առաջաբանում. «Արաբները ինչ-որ չափով հասկանում են, որ իրենց մշակութային նվաճումները հաճախ նսեմացվում են եվրոպացիների կողմից», իսկ Գյոթեն գրում էր. «Եթե մենք ուզում ենք մասնակցություն ունենալ հոյակապ մտքերի արարման ընթացքին, ապա մեզ հարկավոր է նմանվել համայն արևելյանին, ինքը՝ Արևելքը, մեզ մոտ հյուր չի գա»: Գյոթեն լավ գիտեր, որ Արևելքը ոչ թե հյուր էր եկել, այլ եկել էր որպես նվաճող, 711

¹⁰ Гуревич А., Категория средневековой культуры, Москва, 1972, с. 28.

¹¹ Սերը և Արևմուտքը, էջ 252:

թ.-ին բախվել էին ոչ միայն ասպետական թերերը, այլ նաև քաղաքակրթությունները, որ Զիբրալթար անունը նեղուցի վրա (Ալ-Թարիդի լեռ) արաբների թողած միակ հետքը չէր, որ այդ հանդիպումից ծնվեց մի հրաշալի մշակութային ֆենոմեն, որի գաղափարն ինքն էլ տեսականացրեց՝ «Արևմտյան-արևելյան սինթեզ»:

Օտար մշակույթների ճշմարիտ գիտակցումն ու դրանց նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքը մեծությունների դասերն են:

Ռուժմոնի հիշյալ գրքերը մեծարում են սեփական՝ եվրոպական հոգևոր արժեքները, բայց և հարգանք ու գնահատանք են արտահայտում այն ժողովուրդների հանդեպ, ում հետ միասնաբար ստեղծվել են համաշխարհային քաղաքակրթության «մուֆ» ու «լուսավոր» մի հատվածի՝ միջնադարյան կոչվող մշակույթի հուշարձանները:

«Սերը և Արևմուտքը» գրքի հետգրությունում հեղինակը խոստովանում է. «Իմ աշխատությունը, որ չափազանց տարբեր նշանակություններ ունի և անդասակարգելի է, վայրենի ձևով առնչվում է բազմաթիվ դիսցիպլինների...¹²»: Իրավամբ, նա մուտք է գործում ոչ միայն բազմազան ոլորտներ, այլ նաև բազում դարեր և ժամանակներ: Եվ այդ ամենը նշված գրքերի 20-ից ավել գլուխներում և հարյուրավոր ենթամասերում, որոնց անդրադառնալու համար մեր ընտրած ժանրը բավարար չէ: Թող ամեն ոք ինքն ընտրի շվեյցարացի մեծ ինտելեկտուալի գործերից ճշմարիտը քաղելու իր բանալին:

Չնայած թարգմանության որակը ֆրանսերենի գիտակների ասպարեզն է, սակայն ուզում ենք ասել, որ թարգմանիչն իր մաքրամաքուր հայերենով և բնագրին հարազատ մնալու ջանքերով մեզ է հասցրել ռուժմոնյան տեքստերի և՛ գաղափարաբանությունը և՛ գիտական արտիստիզմը:

Ռուժմոնը լայնածավալ նյութի, խիտ ու պատկերավոր վկայակոչումների, վերացական դատողությունների, բառախաղերի, եզրերի և այլալեզու արտահայտությունների մի այնպիսի տարափ է տեղում, որ շվարած ընթերցողին երբեմն թվում է, թե հեղինակն ու թարգմանիչը, որ հընթացս նաև ծանոթագրում է, մրցում են իրար հետ:

¹² Սերը և Արևմուտքը, էջ 352:

Երախտագիտություն բոլոր թարգմանիչներին, որոնք մեզ համար
պատուհան են բացում դեպի այլ աշխարհներ:

ARMANUSH KOZMOYAN

DENIS DE ROUGEMONT IN THE QUEST FOR "EAST-WEST" CULTURAL CONNECTIONS

The recent years Armenian scientific-literary heritage has been significant with the 20th - century writer Denis de Rougemont's classic works "Love in the Western World" and "The Myths of Love" which deal with intercultural issues: the author traces the evolution of Western romantic love from its literary beginnings bringing together historical, religious, philosophical, and cultural dimensions.

At the heart of these works lies the phenomenon of love that united various cultures and societies of the medieval world. In this context, some peculiarities of medieval Armenian poetry become more evident.

Also, de Rougemont illustrates elements of unity that include genetics, direct influence and synthesis.

Translator Alexander Toptchian remains faithful both to style and artistic value of the original French text.